

О. В. Ряшко

Львівський державний університет внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального процесу та криміналістики,

В. І. Ряшко

ННПП Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. істор. наук, доц.,
доц. кафедри історії держави і права

**НАСИЛЬСТВО ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ПРОГРАМА
У ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ МАРКСИЗМУ
ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ
(філософсько-правовий аспект)**

© Ряшко О. В., Ряшко В. І., 2014

Аналізується проблема насильства в теоретичних концепціях К. Маркса і Ф. Енгельса, як політико-правова програма диктатури пролетаріату, роль армії і поліції в буржуазному і соціалістичному суспільстві, реалізація марксистських ідей диктатури пролетаріату в СРСР та їх соціальні наслідки.

Ключові слова: держава, насильство, право, законність, армія, класи, поліція, влада, революція, антагонізм, диктатура пролетаріату, терор.

О. В. Ряшко, В. І. Ряшко

**НАСИЛИЕ КАК ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ ПРОГРАММА
В ТЕОРЕТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ МАРКСИЗМА
И ЕГО СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
(философско-правовой аспект)**

Анализируется проблема насилия в теоретических концепциях К. Маркса и Ф. Энгельса, как политико-правовая программа диктатуры пролетариата, роль армии и полиции в буржуазном и социалистическом обществе, реализация марксистских идей диктатуры пролетариата в СССР и их социальные последствия.

Ключевые слова: государство, насилие, право, законность, классы, армия, полиция, власть, класс, революция, антагонизм, диктатура пролетариата, террор.

V. O. Riashko, V. I. Riashko

**VIOLENCE AS A POLITICAL AND LEGAL PROGRAM
IN THEORETICAL CONCEPTS OF MARXISM AND ITS SOCIAL
CONSEQUENCES**

The problem of violence in the theoretical concepts of Karl Marx and Friedrich Engels, as political and legal program dictatorship of the proletariat, role of the army and police in bourgeois and socialist society, implementation of Marxist ideals dictatorship of the proletariat in the USSR and its social consequences.

Key words: state, violence, right, legality, army, police, power, class, revolution, antagonism, dictatorship of the proletariat, terror.

Постановка проблеми. Проблема насильства одна з актуальних в історії розвитку і функціонування суспільства. Упродовж усієї історії розвитку філософсько-правової і політичної думки існували різні концепції щодо виникнення і ролі цього феномену. У радянській літературі насильство визначається як застосування тим чи іншим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу по відношенню до інших класів (соціальних груп) з метою придбання або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших прав або привілеїв [1, с. 551].

У сучасних вітчизняних джерелах насильство трактується як умисний фізичний чи психологічний “вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою” [2, с. 68]. Представники основної течії західної політичної думки розглядають насильство як згубний, але інколи необхідний засіб досягнення політичних цілей. Повстання, як вид насильства, на думку західних філософів і політологів, “теж потрібно узаконити, але лише як повстання проти тиранії” [3, с. 255].

Варто підкреслити, що насильство як діяльність, є невід’ємною стороною усієї історії людства. З давніх часів мислителі-гуманісти вважали виправданим право народу на насилля у разі справедливих війн, боротьби проти тиранії. Відповідно до цих ідей конституції демократичних держав визнають законним і моральним право народу на застосування сили, боротьбу проти тих, хто намагається по насильницьки ліквідувати демократичний порядок. У всіх політичних системах існує поділ людей на тих, хто має владу, та тих, хто їм підкоряється. Насильство може здійснюватись як у легітимних формах, так і у формі позасудових репресій, масового терору.

Сьогодні людство вступило у XXI ст., але постає риторичне питання, що воно винесло зі своєї історії, які висновки зроблені з її уроків. На жаль, в багатьох регіонах світу відбуваються конфлікти, збройні протистояння, війни. Насильство продовжує правити свій “кривавий бал”.

Мета роботи – проаналізувати марксистські теоретико-філософські, політичні концепції щодо ролі і місця диктатури пролетаріату як важливого чинника насильства та його соціально-політичних, правових, духовно-моральних наслідків в історії колишнього СРСР.

Стан дослідження. Окремі філософсько-теоретичні аспекти проблеми насильства у працях К. Маркса і Ф. Енгельса аналізували російські та вітчизняні вчені: П. Балея, М. Капустін, Ю. Курносів, Е. Плимак, Т. Ойзерман, С. Ковалев, П. Федосеев, Ю. Шаповал. Аналіз теоретичних джерел засвідчує, що у вітчизняній літературі ще недостатньо приділено уваги теоретичному осмисленню марксизму та його концепції насильства як в історії загалом, так і в ході політичної боротьби за владу. Необхідно констатувати, що ці ідеї не втратили своєї актуальності і в XXI ст., про що свідчать події, які відбуваються у різних регіонах планети.

Виклад основних положень. Проблема насильства в історії – є однією з актуальних як в теоретико-філософському, так і в практико-політичному аспекті. У своїх теоретичних працях К. Маркс і Ф. Енгельс цій проблемі приділяли велику увагу, оскільки в їх концепції революційної перебудови існуючого соціально-політичного устрою суспільства насильство виступало важливим фактором ліквідації усієї буржуазної соціально-політичної системи. Причиною насильства в історії, на думку Маркса і Енгельса, є наявність антагонізму між соціальними класами, які протягом усього існування вели між собою боротьбу.

Їхня ідея ґрунтувалась на філософському законі єдності і боротьби протилежностей. Маркс і Енгельс пояснювали, що соціально непримиренні класи – буржуазія і пролетаріат, – існують у відносній єдності, але їх цілі та інтереси є об’єктивно протилежними, а значить між ними існує вічний антагонізм та боротьба. Приватна власність – як багатство, – писав Маркс, – змушена зберігати своє власне існування і тим самим існування своєї протилежності – пролетаріату. У межах усього антагонізму приватний власник є консервативною стороною, пролетарій – руйнівною.

Від першого йде дія, направлена на збереження антагонізму, а від другого – дія, скерована на його знищення [4, с. 38–39].

Отже, у надрах капіталістичного соціально-політичного устрою об'єктивно закладені соціальні суперечності, які виступають у формі боротьби старого і нового, де старим виступає буржуазний соціально-політичний і правовий устрій на чолі з державою і її силовими структурами, який захищає інтереси панівного класу і забезпечує “за допомогою збройної сили економічне гноблення трудящої більшості” [5, с. 359–360]. Новим, прогресивним є революційний клас – пролетаріат. Боротьба цих протилежностей з об'єктивною необхідністю веде до ліквідації буржуазії, як панівного класу. Змінити існуючий світ, соціальний порядок можна тільки насильницькими діями з боку пролетаріату, тільки матеріальною силою у формі соціалістичної революції.

Накопичення конфліктів і суперечностей, викликаних існуючим антагоністичним соціально-політичним устроєм, на думку Маркса і Енгельса, згідно з філософським законом переходу кількісних і якісних змін, призведе до соціального вибуху, результатом якого буде соціалістична революція. Перехід від однієї якості до іншої у філософському розумінні – це стрибок. У марксистському розумінні цей стрибок має характер політичної революції.

Диктатура пролетаріату, на думку Маркса і Енгельса, є не що інше, як політична влада, і щоб утримати її пролетаріат, потрібне “знищення своїх противників” [6, с. 5]. Противники експлуататорських класів, на думку марксизму, як свідчить історія, мирним шляхом не віддадуть владу, безсумнівно, що вони будуть чинити шалений опір проти революційних сил – ліквідації своєї протилежності. Отже, оволодіти владою пролетаріат зможе тільки за допомогою насильства. У своїй роботі “Анти-Дюрінг” Енгельс писав: “Насилля відіграє в історії... справді революційну роль... воно є “бабкою повитухою” усякого старого суспільства, коли воно вагітне – іншим, новим, насильство є зброєю, за допомогою якої суспільний рух прокладає собі дорогу і знищує окам'янілі, омертвілі політичні форми” [7, с. 189].

У Маніфесті Комуністичної партії Маркс і Енгельс чітко сформулювали свою програму соціалістичної революції, основою якої виступає ідея насильницького повалення існуючої політичної влади. “Комуністи вважають презирливою справою ховати свої погляди і наміри. Вони відкрито заявляють, що їхні цілі можуть бути досягнені лише насильницькою ліквідацією усього існуючого суспільного устрою” [8, с. 459].

Отже, центральною теоретичною ідеєю усього марксизму є учення про соціалістичну революцію і встановлення диктатури пролетаріату. Державна влада в класово-антагоністичному суспільстві є знаряддям класового панування буржуазії, вона була і є для панівних класів засобом пригноблення і збагачення. Тільки за допомогою революції пригнічений клас може взяти владу у свої руки.

“Революція – це акт, в якому частина населення нав'язує свою волю іншій частині... рушницями, штиками і пушками. І якщо партія – переможниця – не хоче загубити плоди своїх зусиль, вона повинна втримувати своє панування цим страхом” [9, с. 305]. Отже, щоб взяти владу в свої руки, революційний робітничий клас повинен пам'ятати, – вчили Маркс і Енгельс, – що автоматично з політичної авансцени не зникають його вороги. Буржуазія, а це показав досвід Паризької Комуни, перейде в контрнаступ з метою повернути втрачену владу. “З приходом пролетаріату до влади, ще не зникають його вороги, не зникає стара організація суспільства, він повинен застосовувати засоби насильства” [10, с. 611].

Логіка революційної боротьби, на думку Маркса і Енгельса, підштовхує робітничий клас і його союзників на революційний тероризм, без якого не можна досягти своєї мети. “Існує лише один спосіб, – писали Маркс і Енгельс, – скоротити... кровожадну агонію старого суспільства і криваві муки родів нового суспільства, тільки один спосіб – революційний тероризм” [11, с. 494]. Отже, терор, на думку класиків, – це справедливий і необхідний захід в класовій боротьбі. Як же оцінює марксизм насильство і терор з погляду права. Маркс і Енгельс не створили цілісної теорії права, на що вказують сучасні західні марксистки.

Маркс і Енгельс постійно акцентували увагу на класовому характері як нормативному регулюванні суспільних відносин в інтересах економічно пануючого класу. Необхідно зазначити, що Маркс і Енгельс у своїх теоретичних концепціях терор і тероризм не зводили в абсолют, на їхню думку, після переможної соціалістичної революції, коли владу в свої руки візьме пролетаріат, на чолі з революційною комуністичною партією, терор, як вимушений захід, відпаде сам по собі.

Отже, після переможної соціалістичної революції пролетаріат повинен: "... Не передавати із одних рук в інші бюрократичну державну машину, як було до цього часу, а зламати її, – це така необхідна умова усякої, дійсно народної революції на континенті" [12, с. 172]. Спираючись на досвід Паризької Комуни, Маркс і Енгельс підкреслюють, що: "Першим декретом Комуни було знищення постійного війська і заміна його озброєним народом" [13, с. 342]. Цю проблему революційний пролетаріат повинен вирішувати насамперед тому, що армія і поліція – це знаряддя державної влади. У своїй роботі "Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта", "Громадянська війна у Франції" та ін., Маркс особливу увагу звертає на роль і місце поліції, як важливого державного і політичного органу: "Поліція, яка до цього часу була знаряддям... уряду, була терміново позбавлена своїх політичних функцій і перетворена у відповідальний орган Комуни" [13, с. 342]. Отже, для підтримки порядку в суспільстві і охорони законних прав і свобод громадян "...Поліцейські, які до цього часу були знаряддям ... уряду, повинні стати слугами Комуни і, подібно до посадових осіб усіх інших галузей управління, повинні назначатися Комуною" [13, с. 601].

Теоретичне філософське положення марксистської діалектики про перетворення кількісних і якісних змін в політико-практичній площині означало, що армія і поліція, які раніше захищали уряд від громадян, повинні змінити свій зміст і форму, в умовах диктатури пролетаріату національна армія і міліція, навпаки, захищають громадян від влади, маючи на увазі повалену буржуазну владу. Перед Марксом і Енгельсом стояло важливе завдання: сформулювати ідеї, на основі яких із колишніх старих силових структур створити нові. Такою організацією, яка була здатна захищати соціалістичну державу, міг бути озброєний народ і всезагальне навчання володіння зброєю. "Ми допускаємо, як тимчасовий захід, існування невеликих постійних армій, які будуть служити школами для навчання командного складу міліції; кожний громадянин чоловічої статі повинен... служити у цих арміях" [14, с. 203]. Армія і міліція соціалістичного суспільства, основу яких становитимуть робітники і селяни, будуть надійними захисниками народу. Спираючись на досвід Паризької Комуни, Маркс зазначав, що Париж міг чинити опір усім реакційним силам і королівським військам лише тому, що він "позбувся старої армії і поліції і замінив її національною гвардією, основну масу якої становили робітники" [13, с. 342]. Спираючись на філософський закон заперечення, Маркс і Енгельс зазначали, що ліквідація старої буржуазної машини з її атрибутами, армією і поліцією означає, що із старої організації пролетаріат повинен взяти усе позитивне, спираючись на нього, будувати нову соціалістичну державу, і в боротьбі з внутрішньою контрреволюцією і зовнішньою агресією така армія показує свою морально-психологічну і військову перевагу над прогнившим буржуазним і експлуаторським соціально-політичним устроєм і їх збройними силами. "За силою спритності і інтелігентності вони перевершать усіх тих солдат, які може дати сучасне суспільство" [15, с. 512].

Аналізуючи сутність насильства і його соціально-політичні наслідки, Маркс і Енгельс зазначали, що якщо буржуазія під час революції стане застосовувати проти пролетаріату терор, то і пролетаріат має законне право застосувати проти неї свій революційний терор. Як показала історія в процесі Жовтневої революції і встановлення влади диктатури пролетаріату, більшовики широко застосовували у своїй політиці і практиці насильство і терор. Отже, філософсько-політичні концепції марксизму в їх лєнінській інтерпретації про роль насильства в історії були важливою теоретико-методологічною основою революційної діяльності партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним.

Після закінчення громадянської війни процес насильства набирає нових обертів – тепер він спрямований не проти класу буржуазії, інтелігенції, вчених і духовенства, а проти надуманих "ворогів народу". Цієї мети "батько всіх народів" досягнув насильством як в політиці, так і на практиці.

“Капіталістичні елементи, – говорив Сталін, – не бажають добровільно залишити сцену: вони чинять опір і будуть надалі чинити опір соціалізму” [16, с. 231]. Ця заява прозвучала у той період, коли фактично “капіталістичних елементів” в СРСР не існувало. Це була політика, спрямована на правове виправдання насильства. Сталін постійно нагадував, що: “Диктатура пролетаріату є необмежена законом, і спирається на насильство” [17, с. 34].

Антигуманність тоталітарної системи заключалась ще й в тому, що вона жорстоко карала “відхід від накресленої зверху” Генеральної лінії (тобто вказівок Сталіна), за будь-яке виявлення власної думки. Сама система існувала на тотальному безжалісному знищенні мільйонів радянських людей. “Люди знищувалися руками людей, які самі невдовзі потряпляли в смертельні жорна. Так, наприклад, коли Сталін вирішив знищити М. Скрипника, то у його цькуванні брали участь, колишні його товариші по партії П. Постишев і С. Косіор, М. Попов і П. Любченко, В. Затонський і А. Хвиля, інші партійні та державні функціонери, і всі вони незабаром були знищені” [18, с. 139]. “Мораль, насаджувана тоталітарною системою, – пише Ю. Шаповал, – це якесь химерне скупчення кривих дзеркал, у яких порядність ставала криміналом, а підлота – доблестю. Це, зокрема, виразилось у тій лавині доносів, яка затопила країну. Страшним є те, що здебільшого ті, хто доносив, вірили, що роблять праведне діло в ім’я високих ідей” [18, с. 139]. Насильство і репресії проводились у всіх союзних республіках, але найбільше цей страшний молох обрушився на Україну. Яскравим свідченням цього є Голодомор - свідомо спланована акція сталінським режимом. Це злочин, який не має аналогів в історії.

Висновок. Марксизм як теорія і ідеологія виник як результат аналізу існуючих антагоністичних суперечностей у XIX ст. Його теоретичною і світоглядною базою були: німецька класична філософія, англійська політична економія і французький утопічний соціалізм. Сутність філософсько-економічних, політико-правових ідей К. Маркса і Ф. Енгельса становить теорія класової боротьби, спрямована на побудову безкласового комуністичного суспільства, в якому пануватиме свобода, рівність і братерство. Але побудова такого суспільства вимагає революційної перебудови, ліквідацію буржуазної держави та її соціальних інститутів (чиновництва, армії, поліції) і знищення експлуататорських класів. Після революції пролетаріат встановлює свою владу – диктатуру, яка з метою закріплення свого положення і захисту від контрреволюції, застосовує проти своїх ворогів терор. Варто вказати й на те, що соціалістичні ідеї відображали віковічні прагнення людства до свободи і особистого щастя. У марксистській інтерпретації ці ідеї перегукувалися з ідеями Великої французької революції, прихильниками якої були Маркс і Енгельс. Проголошуючи ідеї справедливості, рівності, братерства як гуманні, Маркс і Енгельс об’єктивно вступали в суперечності щодо практичної їх реалізації, оскільки, проголошували насильство як “повивальну бабку” історії. Гуманізм і насильство – це суперечливі антагоністичні категорії соціального розвитку. Насильство призводить до деформації усіх частин соціального організму, і як результат, має величезний негативний вплив на світогляд, свідомість і діяльність соціальних класів, соціальних груп і окремого індивіда. Саме про це попереджали кращі уми минулого, слухно вважаючи, що невідповідність народу до сприйняття свободи, недостатнє його виховання – в соціальному і культурному плані – може призвести до встановлення тиранії. Під час сталінської тиранії були безневинно знищені мільйони радянських людей і, зокрема, визначні діячі науки, культури, мистецтва, партійні, державні та військові керівники. Особливо трагічною сторінкою в історії України був Голодомор. Для нас, українців, ця тема є особлива, оскільки наш народ пройшов тернистий шлях своєї історії. На жаль, і сьогодні Україна змушена у важких соціально-економічних, політичних умовах вести боротьбу за свою незалежність і суверенність. Необхідно зауважити, що теорія насильства не втратила своєї актуальності і у наш час, оскільки вимагає критичного осмислення минулого, його трагічних наслідків, боротьбу за розвиток і збереження цінностей, демократії, прогресу і гуманізму.

1. *Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 594 с.* 2. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. –*

К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.4. – 2002. – 720 с. 3. *Энциклопедія політичної думки / пер. з англ.; за ред. Н. Лисюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472 с.* 4. *Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство, или критика критической критики против Бруно Бауэра и компании. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат., 1965. – Т.2. – С. 3–230].* 5. *Энгельс Ф. К смерти Карла Маркса / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т.19. – С. 355–362.* 6. *Энгельс Ф. Письмо А. Бебелю / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т.19. – С. 1–8.* 7. *Энгельс Ф. Анти Дюринг. Теория насилия / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т.20. – С. 162–190.* 8. *Маркс К. Манифест Коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т.4. – С. 419–459.* 9. *Энгельс Ф. Об авторитете / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т.18. – С. 302–305.* 10. *Маркс К. Конспект книги Бакунина “Государственность и анархия” / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т.18. – С. 579–624.* 11. *Маркс К. Победа контрреволюции в Вене / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т.5. – С. 492–494.* 12. *Маркс К. Людвигу Кугельману в Ганновер, 12 апреля / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1964. – Т.33. – С. 172–173.* 13. *Маркс К. Гражданская война во Франции / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т.17. – С. 317–370.* 14. *Маркс К. Инструкция делегатам Временного революционного Центрального Совета по отдельным вопросам / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т.16. – С. 194–203.* 15. *Энгельс Ф. Возможности и перспективы войны священного союза против Франции в 1852 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч.: в 49 т. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т.7. – С. 495–524.* 16. *Сталин И. Вопросы ленинизма / И. Сталин. 11 изд. – М.: Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940. – 611 с.* 17. *Сталин И. Об основах ленинизма / И. Сталин. – М.: ОГИЗ. Государственное издательство политической литературы, 1945. – 135 с.* 18. *Шаповал Ю. І. Людина і система: штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 1995. – №6. – С. 138–140.*